

СПЕЦИФІЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

ТАТАРЕНКО Н.О.,
кандидат економічних наук,
професор,
в.о. ректора
Дипломатичної академії
України при МЗС України

В статті характеризуються концептуальні засади сучасних процесів реструктуризації світового простору, розглядається альтернативна концепція, що спирається на принципи комунітаризму.

Ключові слова: глобалізація, індивідуалізм, уніфікація, комунітаризм, монополізація, міжнародна конкуренція, економічна експансія.

Планетарного масштабу реструктуризації, як правило, розглядаються у контексті переділу світу між домінуючими силами світового розвитку. Очевидно, що такий підхід є вірним, проте завжди має розглядатись як результат певних зусиль, які цими силами докладають для досягнення визначеної мети: було б помилкою вважати, що реструктуризація – наслідок стихійних, природних процесів у економіці, як у цьому нас намагаються переконати автори сучасних теорій нового світового економічного порядку чи прихильники нинішньої концепції глобалізації. У цьому розумінні варто проаналізувати глибинний, причинно-наслідковий характер змін, що відбулися в останні десятиліття та стали основою розбудови однополюсної, єдиної й уніфікованої світової економічної системи.

Об'єктивний, неупереджений аналіз обов'язково вимагатиме відповіді на питання про концептуальні засади сучасних глобалізаційних процесів, які, до речі, за часів існування двополюсного світу не дискутувались у звичному для сьогодення аспекті – навпаки, коли йшлося про соціальні, або економічні параметри облаштування світового

простору перевага віддавалась іншій ідеї – ідеї його уніфікації на засадах «конвергенції двох систем». І така конвергенція фіксувала основні принципи існування світової спільноти – право вибору країною економічної системи (комунітаристської чи індивідуалістської за своєю суттю) та солідаризм, як об'єднуючий суспільство і світ принцип, що, власне, і визнавався за базу такої конвергенції.

Сучасні процеси реструктуризації не заперечують саму ідею конвергенції, оскільки вона давно стала і імперативом і, водночас, викликом. Адже уніфікація світового простору на індивідуалістських, ринкових засадах також веде, хоча й у зворотному напрямку, до конвергенції. Проте, така конвергенція слушно отримала назву глобалізації, у якій відбивається прямий і незворотний вплив домінуючих сил на розбудову сучасного світу. Покладена в її основу концепція соціально-економічних перетворень як у країнах, що не увійшли до числа домінуючих, так і у самих країнах-лідерах заперечує соціальну, комунітаристську складову їхнього розвитку та утверджує ліберальні цінності «саморозвитку» і «самовідповідальності» за його успіхи, переносючи тягар такого розвитку з держави на «економічного індивідуума». Основна суть процесів глобалізації зводиться до конкуренції, у якій переможцем стає сильніший. Зрозуміло, що цей, сильніший, як правило, наперед відомий – це той, хто уже тепер посідає лідуючі позиції в країні, чи у світі. Так само, як те, що природним результатом конкуренції стає соціальне розшарування в країні і в світі, а також монополізація, яка не обмежується національними ринками, а вироджується у планетарному масштабі в нову форму монопольного поглинання – економічної колонізації. Розрив між периферійними та домінуючими країнами сьогодні вражаючий, та навіть сучасна, домінуюча країна – США змінилася і перетворилася на країну різких соціальних контрастів. Незважаючи на задекларовану демократію, американське суспільство складається з супербагатої меншини і все зростаючої більшості незаможних. «Сьогодні в Америці верхній 1% найбагатших прізвищ володіє близько 35% всього національного багатства, в той час як нижні 90% – близько 25%» [1].

Один з провідних ідеологів індивідуалістичної концепції глобалізації З.Бжезинський вже також визнає, що утворилися різкі соціально-економічні контрасти і розриви у самому західному суспільстві і в світі в цілому, а концентрація соціально-економічної, фінансової могутності, надконцентрація національного багатства в руках обмеженого кола акторів відбувається на тлі ослаблення тради-

ційних політичних важелів регулювання та провокує світові і локальні кризи у глобальному вимірі. При цьому ні існуючі національні уряди, ні наднаціональні управлінські інституції, ні регіональні корегуючі уряди не в змозі забезпечити ефективну дисципліну, не кажучи вже про забезпечення контролю над автономним фінансово-економічним всесвітом, що формується глобалізацією, «інтернетизацією» «дерегуляцією», не в змозі контролювати деструктивні процеси перебудови глобального простору [2]. Висловлюючись мовою теорії складних адаптивних систем, світова політична і економічна системи опинилися на порозі хаосу і нестійкості, у точці біфуркації, коли самий малозначний чинник може спровокувати непередбачувані події.

Цікаво, що подібні процеси майже століття тому знайшли детальне відображення у економічній теорії та відомі як наслідки надмірної монополізації, що веде до руйнування національних економік. Антимонопольне законодавство (до речі, позаекономічний важіль впливу, який суперечить принципам індивідуалізму) було спрямоване на захист суспільств від хаосу. Автори доводили, що конкурентна боротьба між індивідуумами призводить до її самознищення, виродження у монополізацію, а та, у свою чергу, спричиняє кризи, деформуючи структуру економіки. Екстраполюючи ці твердження на сучасний глобальний світ, можна зробити висновок, що монопольне зосередження влади в руках обмеженого кола держав, а надто однієї, навіть і супердержави, призвело до ситуації, про яку йдеться у З. Бжезинського.

Така монополізація – вимога нині діючої концепції глобалізації, не нова: ще Ф. Ліст зазначав, що класична школа, заснована в країнах, які досягли певного рівня могутності і економічної самодостатності, пропагувала ідеологію космополітизму. Не всі країни вписувалися в цю ідеологію, тому домінуючі країни впроваджували її через економічну і військову експансію. Сучасне вдосконалення методів нав'язування ідеології космополітизму не виключає використання успішно, історично апробованих. Однак ті можливості, які відкриваються завдяки сучасним інформаційним і комунікаційним системам, спрощують завдання монопольної природи реструктуризації світового простору.

Парадоксально, але у світовому вимірі протистояти монополізації світового простору може лише конкуренція, проте її природа має бути докорінно змінена: вона має бути очищеною від найбільшої вади індивідуалізму – погоні за прибут-

ками, яка долає на своєму шляху перешкоди ціннісно-морального і комунітарного характеру. Тим часом, як комунітаризм, що ставить спільні інтереси і цінності понад індивідуальні, вимагає впорядкованості суспільно-економічних процесів. У такому випадку конкуренція відбувалась би на рівні країн, а не їхніх суб'єктів господарювання і впорядковувалась урядами, а не відпускатись у вільне плавання.

Варто зазначити, що й глобалізація могла б відбуватись за іншим сценарієм, також комунітарним. За такого сценарію спільні планетарні цінності і інтереси (екологія, солідаризм, стійкий поступальний розвиток, раціональне використання природних ресурсів) ставали б на перешкоді деструктивним монопольним процесам.

Саме, і в першу чергу, трансформація парадигми світового розвитку призвела до абсолютизації індивідуалізму, а відтак і до реструктуризації світу, згідно з якою, як вірно зауважує А.В. Єрмолаєв, сформувалася об'єктивно, стала актуальною ідея руйнування принципів взаємодії держав: вони зведені до рівня взаємодії індивідуумів і, як наслідок, відбувається ослаблення їх як політичних та економічних суверенів. Тобто з рівня міждержавного ці відносини опустилися на рівень відносин національних суб'єктів господарювання, що можливо лише в умовах абсолютизації ідеї відкритості. При цьому, звичайно, поза акцентами відповідної концепції залишається та обставина, що ці відносини вибудовуються в площині жорсткої конкурентної боротьби. Результатом такого вибудовування стає взаємозалежність і взаємопроникнення національних економік у глобальному вимірі, а згодом – розшарування країн на домінуючі і периферійні, руйнування традиційних, властивих національним державам, способів та інструментів реалізації національних інтересів країни, монопольне домінування спочатку групи держав, а далі – однієї супердержави.

Сучасна гео економічна й геополітична парадигма дійсно заперечує доктрину та ідеологію захисту загальнонаціональних інтересів, що панувала в епоху національних держав. Суть цієї доктрини полягала в тому, що кожна держава і відповідно, суспільство-нація, як пріоритет, реалізує, просуває і захищає загальнонаціональні, комунітарні інтереси, підпорядковуючи їм індивідуальні. Національний інтерес полягає в створенні умов для економічної експансії країни та завоювання певних позицій в економічному світі, у захисті інтересів національних капіталів саме на світових (а не внутрішніх) ринках, що створює умови для забезпе-

чення внутрішньої рівноваги економіки і суспільства, підтримання їхньої стійкості та рівня добробуту, які б, у свою чергу, гарантували збереження ідентичності, традицій суверенітету як основи державності.

Криза концепту національних інтересів пов'язана з «перемогою» індивідуалістичних устремлінь національних капіталів і космополітизації характеру їх діяльності. Саме для цього необхідно було здійснити докорінну реструктуризацію основ національної економіки, вилучивши з них будь-які об'єднуючі складові, як-то – суспільну (державну власність). Ідея економічної свободи найбільшою мірою влаштовує саме національні капітали, які прагнуть до вивільнення з-під влади держави всередині країни, але, як і раніше, не відмовляються від її патронату на світових ринках. Національні капітали, природно, миряться з присутністю держави там, де їм це вигідно, і намагаються звільнитися від її втручання там, де воно становить загрозу рівню прибутковості, свободі застосування та пересування. Навіть якщо така свобода призводить до руйнування державності і шкодить соціуму. Тобто лібералізм (породження концепту індивідуалізму) як ідеологія на користь національних капіталів вимагає усунення впливу держави (насамперед – перерозподільного) на економічні процеси з метою забезпечення вільного руху і функціонування цих капіталів (без кордонів і обмежень).

Водночас реалізація концепту національних інтересів, похідного від комунітаризму, ідеї державності, вимагає інших підходів – ідеології, яка відстоює право держави бути виразником інтересів соціуму і використовувати національні капітали на його користь. Протиборство загальнонаціональних (комунітарних) та індивідуальних інтересів (представлені вони інтересами власників капіталів, або суверенів-феодалів, або окремого господарюючого суб'єкта) в історичному та економічному контексті завжди непримиренне і має своїм наслідком домінування тієї чи іншої доктрини на певних етапах розвитку («ефект маятника»). Причому не завжди ідеї лібералізму або комунітаризму перемагали тоді, коли в цьому загострювалася потреба: в періоди ослаблення могутності держави (в точці біфуркації) країну можна було як зсередини, так і ззовні підштовхнути до вибору нової, часто невинуватої, ідеології подальшого розвитку. І якщо логіка суспільних трансформацій вимагає мобілізації зусиль, узгодження інтересів та їх об'єднання навколо загальнонаціональної ідеї, то історія знає безліч прикладів, коли країна, підбурювана ззовні, вибирає шлях на лібералізацію, що тягне за собою

посилення протиборства інтересів і руйнування державності.

Завжди в лібералізації зацікавлені перш за все країни, які зайняли домінуючі позиції в світових рейтингах конкурентоспроможності і вимагають нових просторів для здійснення економічної експансії.

Свого часу німецький економіст Ф. Ліст проаналізувавши наслідки застосування ліберальної теорії на практиці, відкрив наступний закон: «Повсюдне і тотальне встановлення принципу вільної торгівлі, максимальне зниження мит і сприяння граничній ринковій лібералізації на практиці посилює те суспільство, яке давно й успішно йде ринковим шляхом, але при цьому послаблює, економічно і політично підриває те суспільство, яке має іншу господарську історію і вступає в ринкові відносини з іншими розвиненими країнами тоді, коли внутрішній ринок перебуває ще в зародковому стані» [3].

Він помістив ліберальну теорію в конкретний історичний і національний контекст і дійшов висновку: всупереч претензіям цієї теорії на універсальність, вона насправді зовсім не така наукова та неупереджена, як хоче здаватися; ринок – це інструмент, який функціонує за принципом збагачення багатого і розорення бідного, посилення сильного і ослаблення слабого. Він дійшов такого висновку, спостерігаючи за катастрофічними наслідками для слаборозвиненої, напівфеодальної Німеччини XIX століття некритичного сприйняття ліберальних норм ринкової торгівлі, нав'язуваних Англією і її німецькими лобістами.

Саме Ф.Ліст вперше вказав на необхідність зіставлення ринкової моделі з конкретними історичними обставинами, а отже, перевів всю проблематику з наукової сфери в сферу конкретної політики і запропонував ставити питання таким чином: «Ми не повинні вирішувати “ринок чи не ринок”, “свобода торгівлі або несвобода торгівлі”. Ми повинні з'ясувати, якими шляхами розвинути ринкові відносини в конкретній країні і конкретній державі так, щоб при зіткненні з розвиненим в ринковому сенсі світом не втратити політичної могутності, господарського та промислового суверенітету, національної незалежності» [4]. При цьому спільні, комунітарні цінності мають превалювати над приватним егоїзмом, а процесом трансформації має управляти держава.

Проти загроз, які несе у собі індивідуалізм, застерігав і А.Токвіль, відомий завдяки класичній праці «Про демократію в Америці» [5], якому належить теза про «правильно трактований егоїзм»

(self-interest properly understood), як повагу до спільного блага, яке є основою власного добробуту, а не навпаки. Про об'єднуючу силу раціонального, національного егоїзму він писав у контексті спільних цілей, які стоять перед країною та допомагають їй посісти достойне місце у світовому просторі, стати могутньою.

Як А.Токвіль, так і Ф.Ліст звертали увагу на роль ідеології у формуванні основ такої могутності. Вони доводили, що формування і сприйняття суспільством певної ідеології базується на ментальності, унікальній по своїй суті і породжуваній певною, національною культурою. Власне ідеологія, на їхню думку, відображає прагнення нації, і ці прагнення не залишаються незмінними, проте вони органічно сприймаються, а ідеологія стає дієвою лише завдяки адекватності національній культурі за високого рівня комунітарності.

У контексті цих процесів особливого сенсу набуває сучасна модель монополізації (уніфікації) національного культурного простору, ментальності етносів і народів. Генезис соціокультурних систем за нинішніми трактуваннями (наприклад, У. Бек [6]) полягає у формуванні глобального співтовариства, або «світового суспільства», тобто соціального простору, «особливого соціуму» надзвичайно рухомого і нестійкого, з розмитою ідентичністю та системою цінностей, яка формується в процесі комунікації.

Очевидно, що в циклі монополізації світового ринку, яка вимагає відповідних засобів зв'язку і комунікації, здатних забезпечити оборот капіталу та управління ним у всьому світовому економічному просторі, потрібен не синтез культур і світоглядів – потрібна їхня уніфікація. Крім того, і індустріалізація виробництва духовних благ, які не мають фізично матеріальної форми, вимагає формування адекватного їй ринку і юридичної формалізації обміну цими благами. Тому на додаток до фізичного обміну матеріальними благами необхідний обмін духовними благами, що відбувається у формі обміну інформацією, а значить – повинні поширюватися нові форми і засоби обміну і обробки інформації і свідомості, повинна бути сформована єдина ментальність, яка задовольняє вимоги уніфікації.

Водночас комунітарна ментальність виявляється у національній самоідентифікації, розумінні належності до певного соціуму, відчутті відповідальності перед ним і за його успіхи, а, отже, спонукає до його раціоналізації, до розуміння, що конкурентоспроможність і позиціонування країни в глобальному просторі залежить від того, наскільки пріоритетними відносно приватних стають

спільні інтереси. Така раціоналізація націлена на реалізацію спільних цілей і тому державі змінюються функції координації та солідаризації.

За комунітарною парадигмою стоїть особлива модель розвитку країни, яка вимагає мобілізації усіх суспільних ресурсів, починаючи з ідеології і закінчуючи специфічними формами та принципами розбудови національної економіки. Ця парадигма вимагає чіткого розмежування міжкраїнних інтересів та виразного бачення інтересів національних, і, поряд з тим – економічного егоїзму, прагнення експансії. Саме прагнення експансії і

визначає напруженість конкурентного протистояння. Жорсткість такої моделі покликаний компенсувати солідаризм.

Тим часом індивідуалістична конкуренція, як форма протистояння господарюючих одиниць, як шлях, що веде до монополізації світового простору, поступово витискає солідаризм із глобального і національного. Таким чином, сучасні деструктивні принципи реструктуризації поширюються на основні підвалини формування соціумів і світової спільноти.

ПОСИЛАННЯ

1. Brzezinski, Zbigniew. "The Global Political Awakening" – The New York Times. – 2008. – December, 16.
2. Zbigniew Brzezinski Receives Jury du Prix Tocqueville Prize/ By Zbigniew K. Brzezinski. – 2011. – Oct., 14. – <http://csis.org/publication/zbigniew-brzezinskis-de-tocqueville-prize-speech>.
3. Лист Ф. Национальная система политической экономии. – М.: Европа, 2005. – С. 68.
4. Там само, с. 127.
5. Tocqueville, Alexis de. Democracy in America. – Chicago: The University of Chicago Press, 2000. – <http://www.livrariaonline.org/wp-content/uploads/2010/08/Alexis-de-Tocqueville-Democracy-in-America.pdf>.
6. Бек У. Что такое глобализация? – М.: Прогресс-Традиция, 2001.

Tatarenko N.O. Specific grounds of the modern restructure of the global space / Diplomatic academy of Ukraine, MFA of Ukraine

The article describes the conceptual basis of the contemporary processes of the global space restructuring. Alternative concept based on the communitarianism principles is considered.

Keywords: globalization, individualism, unification, communitarianism, monopolization, international competition, economic expansion.

Татаренко Н.О. Специфические основы современной реструктуризации глобального пространства / Дипломатическая академия Украины при МИД Украины

В статье характеризуются концептуальные основы современных процессов реструктуризации мирового пространства, рассматривается альтернативная концепция, опирающаяся на принципы коммунитаризма.

Ключевые слова: глобализация, индивидуализм, унификация, коммунитаризм, монополизация, международная конкуренция, экономическая экспансия.

Стаття надійшла до редколегії 15.03.2012

Прийнята до друку 23.03.2012